

**ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"**

Том 34, кн. 2

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

2004

**TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ "ST. ST. CYRILLE ET MÉTHODE"
DE V. TIRNOVO**

Tome 34, livre 2

FACULTÉ DE PHILOGIE

2004

VII научна конференция на тема **Проблеми на българската разговорна реч**
11-12 юни 2004 г., Велико Търново

**ФЕМИНАТИВИТЕ – МЕЖДУ НЕОЛОГИЧНОТО
И ОКАЗИОНАЛНОТО**

Валентина Бонджолова

Велико Търново, 2004, V. Tirnovovo

Създаването на феминативи (названия за жени) обикновено е резултат на словообразуване, при което за мотивираща основа се използва думата за мъжки род¹. Ако в книжовноезиковата норма в редица случаи те се възприемат като стилистично маркирани, то в разговорната реч подобни съществителни задоволяват и номинативни, и експресивни нужди. В други славянски езици и в редица западноевропейски създаването на название за лица от женски пол е последователно и задължително. Положението в българския език се доближава до руския, където според Е. А. Земская „на разговорната реч не е свойствено да се назовава жената с дума от мъжки род, което е разпространено в книжовния литературен език“¹. В съвременната българска публицистика, както и в разговорната реч, се откроява тенденция лицата от женски пол да се назовават с думи от женски род, които в редица случаи са новообразувани – неологични или okazjiонални.

Писалите по въпроса за маскулинизацията автори сочат като причина за нея през миналия век силното влияние на руския език². Вероятно рязко редуцираното му влияние в последните години и намаляният брой изучаващи този език допринасят за затихването на тенденцията, макар че и сега в официални текстове се предпочитат формите от мъжки род. Назоваването на жени с мъжкородови съществителни е мотивирано от разнообразни фактори, подробно анализирани от В. Сумрова³.

Идеята на Л. Андрейчин, че щом става дума за жени, трябва да се употребяват названия в женски род⁴, отново е актуална. Сред най-новите думи място намира *талибанка*⁵, отразила активизираната употреба на **талибан** в преносно значение ‘разрушител, унищожител на ценности’ във връзка с международните политически процеси, макар че жени талибани няма. Кр. Стоянов, разглеждайки актуализацията в текста на лексемата *фараон* със значение ‘лице организатор на незаконна финансова институция’, пише, че тя, от своя страна, “провокира” появата на родовата форма *фараонка*, която в генеалогическата функционална

сфера не съществува⁶. С новото си значение думата е включена и в Речника на новите думи в съвременния български език⁷. Именно такива думи, които функционират в езиковото съзнание във връзка с лице от мъжки пол и изпълнявани от него функции, въздействат върху читателя/слушателя в най-голяма степен, като привличат вниманието му с необичайността си. В редица случаи те съдържат негативна оценка и са употребени подигравателно или функционират в сатирични текстове: *Патриархката на българската чалга Петра* (Шоуто на Слави, 2.10.01); *Ако е за въпрос, тв-боската* цяло слънчево затъмнение провали, без да се отрази на кариерата (Монитор, 9.10.01); *Генералната ханка на БНТ... Лили Попова* (Шоуто на Слави, 10.07.01). Към тази група ярко окازیонални думи можем да включим и образуваната от *рогоносец* дума *рогоноска*: *Топманекенката Синди Крофърд се събуди рогоноска, след като сп. "Стар" съобщи, че е снимало съпруга ѝ Ранди Гербер в леглото с младо гадже* (Монитор, 7. 04.02). Причината за подобно възприемане на думата е свързването ѝ чрез израза *слагам рога на някого* и чрез съществителното *рогоносец* само с мъже. В част от случаите първоначално настъпва промяна в семантичния признак неодушевеност: одушевеност и нелице: лице и тогава замяна на мъжки пол с женски пол. Така например лексеми като *модел, динозавър, талант* развиват преносни значения за лица според характерна тяхна черта или дейност и от тях се образуват феминативи, за да се запълни словообразователното гнездо. Трансминацията също е неологичен процес. Лексемата *динозавър* има първо значение 'изкопаемо влечуго, живяло и изчезнало през мезозоя'. Преносното значение, което е развила, е 'силно изявена личност или организация с дългогодишна популярност'. Във връзка с него е възникнал феминативът *динозавърка* със значение 'жена динозавър': *Поп динозавърката Тина Търнър изтръгна актьора Мел Гибсън от тилалата на алкохолизма* (Монитор, 3.03.02). Този процес обаче не пречи да се стигне до омонимия и *динозавърка* да се употребява със значение 'женско влечуго динозавър', напр. *Явно динозавърката е снесла две яйца, преди да загине*.

Като основна причина за образуване на феминативи трябва да изтъкнем номинативната. Освен нея обаче актуална е и експресивната – за създаване на варианти при съществуващи названия (напр. *монахеса* вм. *монахиня*). Според Енглунд при назоваването откъм професия може да се даде информация за две неща: за професията на дадено лице и за половата му принадлежност. По този принцип тя разделя названията в

три групи – абстрактно назоваване, при което названията са в мъжки род, половосъгласуващо назоваване и половиизтъкващо назоваване⁸. Именно последните две групи са тясно свързани с разнообразните начини за създаване на феминативи. Използването на окازیонален вариант в публицистиката твърде често е подтикнато от търсене на контекстов синоним при повторната номинация. Например в сравнително кратка публикация за състезателката по шахмат Елмира Скрипченко, освен словосъчетанията, резултат на синапсий, за повторната номинация са използвани три съществителни за женски род: *еврошампионка* в заглавието, а в текста – *гросмайсторка* и *шахматистка* (24 часа, 13. 01.02). В съобщение за рекорден улов на вид пъстърва, направен от жена, освен името и националността ѝ за нуждите на номинацията са употребени *въдичарка* и окازیонализъмът *пъстърваджийка* (Монитор, 12.01.02). В редица случаи новосъздадената дума – най-често окازیонална – е контекстово ситуирана: определена дума или фраза отключва словотворческото желание и умение на говорещия. Понякога феминативът е предпочетен от съображения за икономичност на изказа – с лексема се замества словосъчетание, особено в случаите, когато в езика липсва еквивалент на думата за мъжки род (напр. *дяволка* вм. жената дявол). Стремжът към съответствия за лица – мъже и жени, е отразен в Българския тълковен речник, където са намерили място двойки като *египтолог* и *египтоложка*, *майор* и *майорка*, *майстор* и *майсторица*, *майсторка* и мн. др., макар думата за женски род да не е високочестотна. В някои случаи обаче съответствие липсва: *мавър*, няма *мавърка*; *магистрат*, *магистър*, *инвалид*, *маестро* (сравни: *маестрина* Ивелина в “Кой е по-по-най”). За несъздаването на успоредни мъжколични и женсколични названия „езикът може да използва и косвено средство за защита, като възправи срещу упрека за женскородовата дефективност на *фотомодел*, *пилот*, *боец*, *играч* и пр. серията от думи с мъжкородова дефективност – *баща*, *съдия*, *юнга*, *боримечка*, *папа*, *лама*, *тамада*, *калфа* и др.”⁹

Към названията на жени, непритежаващи маскулинални форми, се отнасят лексеми като *детегледачка* (в речниците тази дума липсва!), *дойка*, *бавачка*, *първеския*, *кърмачка*, *родилка* и др., които се свързват с дейности, извършвани предимно от жени. Въз основа на диалектен материал тази група разглежда Мария Тетовска-Троева¹⁰. Подобни лексеми стават основа на окازیонално словотворчество за създаване на дума за мъжки род: *Роден балерин!* (Слави за себе си в Шоуто, където танцува с пачка заедно с деца; bTV, 1.02.02). В случая би била

неуместна думата **балетист**, заради подчертаната женскост в действието и в облеклото. Най-често тези окازیонални мъжколични форми се създават чрез обратно словообразуване (десуфиксация): *До нея се излегнал някакъв русал. Русалът* – и той без рибешка опашка, обаче също гол (Монитор, 4.01.03); *Клейми една номенклатура един номенклатур* (Стършел, 29.12.89); *Не знам коя муза, може да е някой муз, е родил това* (Шоуто на Слави). Макар и ограничено, обратната деривация се използва за „образуване на агентивни съществителни от мъжки род чрез съкращаване на феминалната наставка”¹¹. Д. Чизмаров подчертава, че такива „морфологични модификации на женскородовите съществителни” притежават експресия поради преработката си и поради съществуващата връзка с женския род на преработените съществителни¹².

От словообразователно гледище окازیоналните и неологичните феминативи трябва да разпределим в две основни групи: 1. Образувани от новозаети думи: **медиакритичка, сноубордистка, виджейка, телевизионерка, хит-мейкърка, PR-ка, пиарка, коафьорка, лобистка, скаутка, папарачка, рапиристка, еврокомисарка, фешънспеца, интернавтка, хакерка, чатърка** и др.; 2. Образувани от съществуващи в езика думи. а) от думи за мъжки род: **халтураджийка, запаснячка, кадърка, врагиня, капитанка, командирка, националка, франкофонка, инвалидка, митничарша, кметша, премиерша, клоунеса** и др.; б) от други основи: **спайска, орионка, хъшка, нимфетка, лолитка, невидимка, оперка, адреналинка, великденка**, част от които са универбати. В тази група интерес представляват образуваните от названия на телевизионни предавания, фирми и учреждения съществителни за лица от женски пол.

Някои от феминативите са познати по форма на езиковата система, но като архаизирани или с друго значение. Напр. **дяволка**: *При поредната услуга на дяволката Елиът се превръща в изтънчен интелектуалец* (Монитор, 26.01.01). Значението е ‘жена дявол, жена сатана’, а не ‘дяволита, хитра жена’. Подобна омонимичност откриваме при **граничарка**. В Речника на българския език (т. 3) думата е отбелязана със значение ‘жена на пограничен офицер’. Новата ѝ употреба актуализира друго семантично съдържание – ‘жена граничар’: *Кубински граничарки получиха заповед да охраняват строго границите на страната* (24 часа, 13.01.02).

Прегледът на неологичната и на оказионалната лексика дава основание да се говори за обогатяване на категорията на имената за лица – жени¹³. За популяризирането на названията за жени днес особена роля играят медиите, чийто език проявява тенденция към колоквиализация. В разговорната реч, когато се говори за жени, обикновено се използват названия за жени. Именно това е причината за високия брой оказионални и неологични феминативи в езика на пресата. Използването им е част от внушаването на непринуденост на изложението. Л. Йорданова подчертава, че сред новата лексика специално трябва да бъдат отбелязани неологизмите, появили се за означаване на деятелни имена от женски род от съответните мъжки форми¹⁴, и ги определя като същинска нова лексика, част от социално-икономическата лексика. В изследването си тя посочва три наставки за образуване на имена за лица – жени: **-ка**, **-ица** и нейният вариант **-ичка**. Тези наставки са сред най-активните за образуване на феминативи и днес, като първенството продължава да държи наставката **-ка**. Тя се прибавя както към прости, така и към сложни съществителни от мъжки род, образувани с различни форманти. Наставката **-ка** може да се добавя към думата от м. р. или да замества форманта *й*: *Ø ~ -ка Великан и великанка, лилипут и лилипутка* *решили да сменят жените си* (анекдот, разказан в Шоуто на Слави); *Да, но една сбъркана кампания не може да бъде изправена от една още по-сбъркана гендирка* (Монитор, 8.12.01), *царистка* (Монитор, 4.08.02); *-ец ~ -ка* *войнолюбец ~ войнолюбка: Жени Калканджиева също носи милитъри, без да е войнолюбка* (Монитор, 22.03.03); *-ник ~ -ка* *Идват дъртофелките с целите си домочадия* (Труд, 21.07.01); *-джия ~ -джийка* *Няколко дни по-късно взломаджийката била арестувана и настанена в психиатрична клиника* (Труд, 23.02.02); *Рекламаджйски тръгват на работа по секси пощички* (Монитор, 18.05.02); Освен за съотносителни с мъжколична форма феминативи, наставката **-ка** се използва за образуване на съществителни от ж.р. и от други мотивиращи основи, като се създават универбати: *...в миналото е имал амбиция да изследва здравната култура на магистралките* ('магистрални проститутки'; Монитор, 10.03.01); *Изтерзани от вечно въздържание, холивудките отказват повече да се подлагат на мъчения и постепенно се връщат към старите си хранителни навици.* ('холивудски актриси'; Монитор, 5.07.01).

С наставка **-ка** са образувани и най-значителната част от феминативите, производни от чужди по произход названия за мъже: *Тя е*

аутсайдерка, която витаги печели, пък и прилича на легендарната вече феминистка Бриджит Дъжонс (Монитор, 19.10.02); *B The Right Way* има интересно включване на **бекинг-вокалистки** (Монитор, 10.04.99); **депресарка** (Монитор, 2.11.02), **детметълка** (Хаос, бр. 14, 2000), **кечорка** (24 часа, 7.11.98), **килърка** (Монитор, 14.06.02), **клошарка** (Монитор, 15.05.02), **лобистка** (Монитор, 23.11.01), **мениджърка** (Хаос, бр. 14, 2000), **скейтърка** (Монитор, 16.03.02), **скифьорка** (Монитор, 22.09.02), **терминаторка** (Монитор, 2.03.02), **хакерка** (Монитор, 10.03.02), **чатърка** (Капитал, бр. 39, 30.09.00) и др.

В отделни случаи се използват суфиксите **-чка** и **-арка**: *Ашли Дъжсд мъжмелачка* в *"Някой като теб"* (168 часа, бр. 24, 15.06.01.); *В същото време красиви юпарки ще пеят бригадирски песни* (168 часа, 12.04.02). В първия пример неологизмът е повлиян и от модела на думи като **месомелачка**. Макар при първоначалните си употреби тази единица да звучи оказионално, впоследствие тя трайно се установява в публицистичните текстове, свързани с представянето на известни красиви жени, които имат многобройни връзки.

Редуване на суфикс **-ко** с **-ковка** за ж. р. съдържа феминативът **запалянковка**: *Сред дамите, които минават за истински запалянковки и специалистки по темата са манекенките Ирен Онтева и Жени Калканджиева* (Монитор, 27.01.01). По модела, присъщ на узуалното словообразуване, в подобни ситуации се използва формант **-а**: *Изпълненията на Р. Гриш и на Ема Уотсън (като всезнайката Хърмаяни Грейнджър) засенчват напълно Радклиф* (Монитор, 15.02.02); *Мургавелка от Добричко прослави България с близнаци* (24 часа, 8.01.00).

На второ място по честота е наст. **-иня**: *Освен Мира и Малина пейна врагиня е Деси Слава* (Шок, бр. 31/2001). Тази наставка е продуктивна при образуване на феминативи в областта на спорта особено когато формата за мъжки род е с наставка **-ец**: *Няма да съдя "24 часа" и В. Найденов, за да не правя цирк за медиите, твърди прочутата стрелкиня* (Монитор, 15.04.99); *Това са думи на боркинята от видеоматериала ('състезателка по борба'; 24 часа, 10.01.98).*

Макар и по-рядко, използва се наст. **-ица**: *Терминатрицата* (Капитал light, бр. 17, 2003; за Кристана Локен в ролята от "Терминатор 3"); *Огорчен от поведението ѝ в бара, Елиът се поддава на внушенията на дяволицата* ('жена дявол', Стандарт, 26.01.01).

Със значение 'съпруга на лице, назовано от мотивиращата основа' се използва наст. **-ша**: *Италианската амбасадорша чака приз със*

счупен крак (Труд, 14.11.98); *Съпругът на Надежда Михайлова* – обикновен милионер. Тогава можем да кажем, че *Надето* е обикновена **милионерша** (Шоуто на Слави, 28.06.01; коментар по публикация); *Нюйоркски хирурзи толкова разкрасили вицепрезидентшата Тийър Гор*, че от предишното ѝ лице останали само очите (Труд, 3.03.99); *Проблеми с повреден автомобил съпътстват мъката на селекционершата Ема Бонева пред малкия екран* (Труд, 20.06.98). В някои случаи не е ясна словообразователната основа на новата дума, напр. **експремиерша**: *Фондацията на експремиершата получи сградата, докато Спас Гърневски още кметуваше* (Монитор, 26.03.02) – бивша съпруга на премиера (екс + премиерша) или съпруга на бившия премиер (експремиер + -ша). Неединствената мотивация затруднява само първоначалното възприемане на думата, която вече се е утвърдила със значение 'съпруга на експремиер'.

Наставка **-еса** се прибавя предимно към заети основи, като получените производни са стилистично неутрални (напр. **поетеса**, **принцеса**, **баронеса** и др.): *На арената нежната клоунеса Ружса има за задача да помирява Август и Белия* (Вестник за жената, бр. 17, 1997). Когато се прибавя към жаргонни или стилово обогатени основи, получената лексема запазва функционално-стилистичната ограниченост на мотивиращата дума: **простакеся**; *Да се назначат младите мутреси на новите управляващи* (24 часа, 16.07.1998).

Еднократно е регистрирана наставка **-ина**: в детското развлекателно предаване "Кой е по-по-най" помощничката на водещия редовно се назовава **маестрина** Ивелина.

В някои случаи неутралното название за лица е в среден род. То също се подлага на езикова игра, за да се създаде феминатив: **бебе** – *В суматохата около раждането на клонираната бибка Ева човечеството като че ли пропусна да узнае, че вече са му очертани други, далеч по-съблазнителни перспективи за вечен живот* (Монитор, 4.01.03); **джудже** – *В гората нямамо джуджеакини* (Шоуто на Слави).

Наставката **-ка** се използва широко не само за феминативи, но изобщо за съществителни от ж.р.: *Лидерът на Северна Корея Ким Чен Ир навърши 61 години. По този повод признателното корейско население създадо ново цвете: "червена кимченирка". (...) Нашите учени кога ще създадат "жълта симеонсакскобургготка"?* (Монитор, 23.02.03.; Из дневниците); *И накрая третата губивремка* – обсада на замъка (Капитал, бр. 7, 2003; 'задача за губене на време'). Този суфик-

сален начин е най-фреквентният и при образуване на същ. от ж.р. при названия на животни, съотносими с дума за м. р.: **щрауска** (Монитор, 29.12.01), **муфлонка** (Монитор, 1.11.02), **паунка** (Монитор, 15.06.01), **охлювка**, **скорпионка** (Монитор, 3.03.02), **птеродактилка** (Монитор, 12.01.01) и др. Подобни неузуални производни са характерни за разговорната реч, за художествената литература и за публицистичните текстове.

Създаването на оказинални женски форми за неодушевени съществителни винаги се свързва с търсенето на някаква персонификация или иносказателност. За разлика от разгледаните по-горе деривати сега словообразуването не е породено от желанието за системност в лексиката и от особеностите на реалността, която трябва да се отрази в езика, а е стилистично мотивирано: *Живеем си щастливо балони, балонки и балонеси, и балончета...* (Шоуто на Слави). То се използва за внушаване на признак женскост, който не е природно присъщ на съответния обект: *Тук живеее ботката Алис* (Капитал, бр. 49, 2000). **Ботка** е дериват от **бот** 'софтуерен робот' и само женското име е причина за възникване на феминатива.

Най-ярко доказателство за преодоляването на маскулинизацията, което показва стремежа за успоредни названия за мъже и жени, е образуването на думи като **барманка**, **бизнесменка**, **каубойка**, **плейбойка**, защото те съдържат като словообразователен елемент английските думи **мъж** и **момче** и това се осъзнава от носителите на българския език: *Новите каубойки са по-женствени и сексапилни* (В. за жената, бр. 21, 21.05.01); *Плейбойката Катерина Евро пристигна със собственичката на салон за красота в японския хотел...* (Монитор, 19.05.02). Освен **бизнесмен** се употребява **бизнесдама**, когато става дума за жена: *Помага на бизнесдамите да добият по-голямо самочувствие.* (SuperМаркет, бр. 4, 1997), както и **бизнесменка**. Успоредно с **офисмени** е създадена и форма **офисдама** в рекламата на Интерсервиз Узунови. Във **фронтмен** също е заместен вторият компонент, за да се създаде лексема **фронтдама**: *По предварителната програма "Тодес" ще танцуват на фона на песен, изпълнена от фронтдамата и основателката на балета* (Монитор, 6.04.02), но успоредно с тази форма битува и **фронтменка**: *Между двете певици и фронтменките Бийонс Ноулс и Кели Роуланд избухна скандал през 1999 г.* (Монитор, 4.03.02). Всички подобни употреби показват стремежа на българския език да изрази признак

женскост при тези съществителни, въпреки затрудненията, произтичащи от словообразователната структура и от стилистичния ефект на новосъздадената единица. Замяната на генеричното *map* 'хора' в английския език обхваща както лексиката, така и фразеологията. Подобна тенденция бележат и разгледаните по-горе неологизми и окказионализми.

В заключение трябва да отбележим, че неологичното и окказионалното са тясно преплетени в областта на създаване на названия за жени. Мотивирани от номинативни и стилистични цели, феминативите разнообразяват речта и запълват системни празнини в езика. Може да се говори за засилване на тенденцията за последователно образуване на съществителни имена за женски род като деривати от съществувашите думи от мъжки род, за да се изравни броят им с мъжколичните. В словообразователен план феминативите запазват тенденцията за продуктивност чрез суфиксация, характерна за българския език. Можем да кажем, че типичната за 70-80-те години тенденция към маскулинизация вече е преодоляна и съществителните имена за жени са равностойно употребявани в речта. Не е изключено сред причините за тази промяна да стоят идеите на феминизма и на джандър изследванията, насочени към анализ на всякакви езикови прояви на различие между мъжа и жената. Разбира се, трябва да отчетем, че при тези новообразувания се наблюдава емоционално-експресивна градация, която влияе върху използването им.

БЕЛЕЖКИ

¹ Радева, В. Словообразуването в Българския книжовен език. С., 1991.

² Земская, Е. А., М. В. Китайгородская, Е. Н. Ширяев. Русская разговорная речь. Общие вопросы. Словообразование. Синтаксис. М., 1981, с. 99.

³ Вж Р. Русинов. Традиция, съвременно състояние и мода при назоваване или титулуване на жените в българския език. – В: Проблеми на българската книжовна реч. С., 1974, с. 67.

⁴ Сумрова, В. Проблемът за маскулинизацията на съществителните имена. – Български език, 2001/2002, №1, 120-125.

⁵ Андрейчин, Л. На езиков пост. С., 1961, 147-151.

⁶ Използваните в работата примери са ексцерпирани от авторката на принципа на лингвистичната находка. Тъй като не е възможно да се приведе контекст за всички използвани единици, предлагаме само най-характерните употреби.

⁶ Стоянов, Кр. Общественият промени (1989 – 1996) и вестникарският език. С., 1999, с. 100.

⁷ Бонджолова, В., А. Петкова. Речник на новите думи в съвременния български език. „Слово”, В. Търново, 1999.

⁸ Енглунд, Биргита. За съотношението между естествен пол и граматичен род в съвременния български език. – В: Българистични изследвания. С., 1981, с. 90.

⁹ Добрева, Елка. Езикът ни ще се съпротивлява мъжки. – Съпоставително езикознание, 2001, № 3, 22–23.

¹⁰ Тетовска-Троева, Мария. За словообразователната интерпретация на деятелните имена от женски род. – БЕ, 1986, № 4, 357–362.

¹¹ Стоичкова, Л. Функционална система на деятелните съществителни имена за лица в българския език. В. Търново, 2003, с. 74.

¹² Чизмаров, Д. Оказионални съществителни имена в книжовно-разговорната реч. – В: Проблеми на българската разговорна реч. В. Търново, 1991, с. 19.

¹³ Пернишка, Е., Д. Благоева, С. Колковска. Речник на новите думи и значения в българския език. С., 2001, с. 6.

¹⁴ Йорданова, Любима. Новите думи в съвременния български език. С., 1980, с. 26.